

Zoektocht naar een Indisch verleden

Een onderzoek naar de manier waarop de tweede en derde generatie het verzwegen verleden van de eerste generatie Indische Nederlanders in Nederland onderzoeken en presenteren

Dewi Staal - 0977306

Masterscriptie

Cultural Anthropology and Development Sociology

Visual Ethnography as a Method

Begeleidster: Prof. Dr. Patricia Spyer

Tweede lezer: Dr. Ratna Saptari

E-mail: dewi.staal@live.nl

29 juni 2012

Aantal woorden: 10.208

van sambal goreng naar frikandel

van zonnesteek naar kippevel

van klappermelk naar Amstelbier

van botol tjobok¹ naar WC-papier²

¹ Een fles water bij het toilet, als zijnde "WC-papier".

² Oomen en Abuys 2001: 5.

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Inleiding	5
Historische context	9
<i>Nederlands-Indië - Indonesië 1945-1950</i>	10
<i>Opvang Nederland 1950-1952</i>	11
Indische integratie	12
<i>Aanpassen!</i>	12
<i>Indisch zwijgen</i>	14
<i>Trauma</i>	17
Historische objecten	19
<i>(Objecten in) de koffer</i>	19
<i>Foto elicitatie</i>	21
Het verleden in het heden	23
<i>Documentaires</i>	23
<i>Boeken</i>	24
<i>Artikel</i>	25
<i>Tentoonstelling</i>	25
<i>Voorstellingen</i>	25
<i>Reiskoffer workshop</i>	26
Samenvatting en conclusie	29
Nawoord	31
Referentielijst	32
Bijlagen	34

Voorwoord

Ik ben altijd geïnteresseerd geweest in het land waar mijn oma vandaan kwam: Indonesië. Van jongs af aan was ik bezig met werkstukken en spreekbeurten over Indonesië, profielwerkstukken en uiteindelijk reizen naar Indonesië. Van het verleden van mijn Indonesische oma, Netty, en mijn Nederlandse opa, Leo, die als oorlogsvrijwilliger in 1945 naar Nederlands-Indië³ vertrok, wist ik echter weinig. Mijn kennis was beperkt tot wat mijn vader mij kon vertellen, maar ook zijn kennis stopte wanneer het aankwam op details. In september 2011 deed zich de gelegenheid voor om hier verandering in te brengen. Mijn tante, de zus van mijn vader, liet mij een koffertje zien dat zij al meer dan 15 jaar op zolder bewaarde: het koffertje van haar vader waarmee hij in 1950 op de boot naar Nederland was terug gekomen. Daarin zaten enveloppen met brieven en foto's, officiële documenten en aantekeningenboekjes, die meer dan 50 jaar in de koffer zijn bewaard en waar niet meer naar omgekeken is, tot vorig jaar september. Marleen, mijn tante, zag een kans de historische objecten in de koffer te gebruiken als onderzoeksmateriaal, waarmee zij een periode uit het verleden van haar ouders zou kunnen ontleden en later in kaart zou kunnen brengen. Zodoende is haar zoektocht via de koffer de aanleiding geweest tot en het onderwerp geworden van mijn onderzoek. Deze scriptie heeft dan ook een persoonlijke ondertoon.

³ De latere nationalistische president Soekarno had reeds de onafhankelijke republiek Indonesië uitgeroepen. Echter, in Nederlandse begrippen was het land nog steeds van Nederland en de Nederlanders noemden het daarom, tot de soevereiniteitsoverdracht in 1949, Nederlands-Indië. Aangezien mensen die er gewoond hebben het zelf Indië noemen, zal ik die benaming in het vervolg hanteren, behalve in titels.

Inleiding

Na drie en een halve eeuw een Nederlandse kolonie te zijn geweest werd Indonesië na de Tweede Wereldoorlog een zelfstandige republiek. De onafhankelijkheidsstrijd bracht veel onrust met zich mee en leidde tot een onveilige situatie voor Nederlanders en Indische Nederlanders.⁴ Het overgrote deel van de Indische Nederlanders verkoos het Nederlands staatsburgerschap boven het Indonesisch staatsburgerschap en vertrok noodgedwongen in groten getale richting Nederland. Tussen 1945 en 1965 zijn er meer dan 330.000 Indische migranten, de zogenaamde eerste generatie, naar Nederland gekomen (Leeuwen, van 2008: 39). Een deel daarvan is later geëmigreerd naar onder andere Australië of Amerika. Na aankomst in Nederland werd de eerste opvang geregeld in voor hen bestemde pensions of hotels. Velen van hen hoopten en verwachtten na enige tijd terug te kunnen keren naar Indonesië, maar naarmate de tijd verstreek en nieuwe gezinnen werden gesticht, kwam het besef dat het een permanent verblijf zou zijn. De Indische mensen wilden zo geruisloos mogelijk opgaan in de Nederlandse samenleving en paste zich aan de omstandigheden aan. Zij spraken niet tot nauwelijks over hun tijd in Indië en haalden slechts in stilte herinneringen op. Hun kinderen, de naoorlogse of tweede generatie, kregen op deze manier weinig te horen over gebeurtenissen die hun ouders in Indië hadden meegemaakt. Zowel nare als goede ervaringen en herinneringen bleven vaak achterwege. Naarmate mensen uit de tweede generatie ouder werden, gingen zij vragen stellen aan hun ouders. Zij kregen echter vaak een ontwijkend antwoord, waardoor de vragen bleven. Zij en op hun beurt ook hun kinderen, de derde generatie, wilden meer kennis opdoen over het verleden van hun ouders en daarmee over hun eigen achtergrond. Maar aangezien zij van hun ouders weinig respons kregen, zochten zij zelf naar een manier om meer te weten te komen. Zo is het ook bij mijn tante gegaan.

Marleen zegt over het zwijgen van haar moeder:

Als kind voelde je vooral aan dat het [verleden] een "beladen onderwerp" was. Dat werd vooral non-verbaal overgebracht en pas later (in de pubertijd en daarna) kwam meer het rationele besef dat je toch geen antwoord zou krijgen. Maar toen was "het kwaad" natuurlijk al geschied, dat wil zeggen dat áls je al vroeg (en dat deed je ook in verband met je leeftijd, je wilde het eigenlijk niet

⁴ Er heerst een continue discussie over de definitie van Indische Nederlanders. Aeckerlin geeft de volgende definitie: 'Met de termen indo, Indo-Europees en Indische Nederlander wordt in dit boek de bevolkingsgroep bedoeld die de Nederlandse nationaliteit bezat, maar van Indonesisch-Europese afkomst was' (Aeckerlin 2008: 9). Een Indische Nederlander zou dan het deel van de bevolkingsgroep zijn dat de Nederlandse nationaliteit bezat, maar van Indonesisch-Nederlandse afkomst was. Deze definitie houd ik in het vervolg aan.

accepteren) dat je geen antwoord kreeg maar je liet je uiteindelijk toch leiden door je gevoel (M. Staal, E-mail conversatie, 17 juni 2012).

Het enige antwoord dat zij vaak kreeg wanneer zij haar moeder vroeg naar Indonesië was: "ach laat maar, dat begrijp je toch niet." In 1986 reisde zij om die reden samen met een vriendin naar Indonesië af, om daar twee maanden familie te bezoeken en het land te verkennen waar haar moeder was opgegroeid en waar haar ouders elkaar hadden leren kennen. Terug gekomen van deze reis sprak zij uitvoerig met haar moeder over wie zij had gesproken en wat ze had gezien, waardoor haar moeder geënthousiasmeerd werd om een jaar later samen met haar man, een van haar zoons en zijn vrouw ook voor een aantal maanden naar Indonesië te vertrekken. Marleen zag de mogelijkheid om haar moeder na haar reis wederom vragen te stellen, waarvan ze hoopte dat die eindelijk beantwoord zouden gaan worden omdat haar moeder, gedreven door ontmoetingen met oude bekenden en herinneringen die waren opgehaald, vanzelf zou gaan vertellen over haar reis. Deze verwachtingen kwamen echter niet uit. Netty kwam vermoedelijk door een hersenbloeding op het vliegveld van Jakarta ten val en overleed kort daarna. 'Zo zijn haar verhalen altijd daar gebleven', zoals Marleen het verwoordt.

Doordat ze van haar ouders geen verhalen over het leven in Indië heeft kunnen horen, haar vader kwam er immers oorspronkelijk niet vandaan, is Marleen 25 jaar later vanuit objecten in het koffertje van haar ouders haar eigen onderzoek begonnen naar een periode uit hun verleden. Het onderzoek van Marleen vormt de casus van mijn onderzoek en is het onderwerp van mijn film, waar ik later in deze inleiding op terug kom. Tijdens mijn veldwerk ben ik vaker tegengekomen dat mensen het verzwegen verleden van hun ouders die in Indië zijn opgegroeid of hebben gewoond, willen onderzoeken en de onderzoeksresultaten in kaart willen brengen of publiekelijk willen presenteren. In deze scriptie zal ik de volgende vraag beantwoorden:

Hoe worden verzwegen gebeurtenissen en ervaringen uit het verleden van de eerste generatie Indische Nederlanders en Indonesiërs in Nederland onderzocht en gepresenteerd door de tweede en derde generatie?

Aangezien Marleen haar moeder Indonesisch was en niet Indisch, noem ik ook Indonesiërs in mijn vraag. Naast haar zijn er meer Indonesische vrouwen die met een Nederlandse oorlogsvrijwilliger of militair mee naar Nederland kwamen. Door hun huwelijk met een Nederlander werden zij in dezelfde categorie als Indische Nederlanders geplaatst en ik zal in het vervolg dan ook slechts de term Indische Nederlanders hanteren.

Om de vraag te kunnen beantwoorden bespreek ik het volgende: ten eerste geef ik een beknopte impressie van de historische context, waarmee ik de oorlogssituatie schets waarin de Indische Nederlanders die uiteindelijk naar elders emigreerden, verkeerden. In hetzelfde hoofdstuk geef ik een indruk van de opvang van Indische Nederlanders in Nederland na hun overtocht vanuit Indonesië.

Wat daaruit volgt is de manier waarop de Indische Nederlanders integreerden in de Nederlandse samenleving en de twee daarmee samenhangende begrippen: aanpassen en Indisch zwijgen. Deze begrippen zijn typerend voor de eerste generatie Indische Nederlanders en zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Aan de hand van citaten van mensen uit de eerste generatie onderbouw ik mijn betoog en formuleer ik drie redenen waarom zij voor een lange periode over hun verleden hebben gezwegen. Ook leg ik, met behulp van Sigmund Freud's idee over *repression*, een verband tussen het zwijgen en het onderliggende oorlogstrauma van de eerste generatie.

Zo fungeren de eerste twee hoofdstukken over de geschiedenis en over de kern van de integratie van Indische Nederlanders in Nederland, als verklaringen van de aanleiding van de meeste onderzoeken of zoektochten van de tweede en derde generatie.

Het hoofdstuk over historische objecten is vooral gewijd aan mijn casus: het onderzoek van Marleen. Ik bespreek welke objecten voor Marleen informatie bevatten en op welke manier zij deze objecten heeft benaderd en geanalyseerd. Ik leg uit waarom de koffer als historisch object een symbolische waarde heeft en hoe het naar mijn mening in relatie tot het Indisch zwijgen gezien kan worden. Ook bespreek ik, aan de hand van uitspraken van Marianne Hirsch en Elizabeth Edwards, de foto elicitation methode die Marleen heeft toegepast en die zowel voor haarzelf als voor mij informatie heeft opgeleverd. Dit hoofdstuk is het belangrijkste in relatie tot mijn film, waarin te zien is hoe Marleen informatie uit de foto's en brieven haalt en hoe zij deze inzet om van anderen informatie te krijgen.

Tenslotte bespreek ik negen voorbeelden van vormen waarop mensen uit de tweede en derde generatie de resultaten van een klein- dan wel grootschalig onderzoek naar een periode uit het verleden van hun (groot)ouders publiekelijk hebben gemaakt en hebben gepresenteerd. In enkele gevallen is het meer een kwestie van generatieoverdracht: het doorgeven van historische en persoonlijke informatie aan de volgende generatie. De voorbeelden lopen uiteen van documentaires, boeken en een artikel in een maandblad, tot een tentoonstelling, voorstellingen en een workshop. Ik toon aan dat door middel van deze uiteenlopende resultaten van onderzoek, presentatie en generatieoverdracht, de Indische gemeenschap in Nederland zichzelf tot een collectieve eenheid vormt waarbij "het" Indische verleden centraal staat. Ik sluit de scriptie af met een

samenvatting en conclusie waarin ik antwoord geef op de hoofdvraag.

In elk hoofdstuk zal het onderzoek van Marleen of zullen resultaten ervan terugkomen. Het verhaal van Leo en Netty en het onderzoek van Marleen dat daaruit voorkomt, zijn de leidraad van de scriptie en zorgen voor een persoonlijke inslag. In mijn film *Het verhaal uit de koffer* (2012) staat Marleen haar onderzoek, of zoektocht zoals zij het zelf noemt, centraal. De scriptie en de film vormen op deze manier een geheel en ik verwijs dan ook naar fragmenten uit de film.

Binnen de Indische gemeenschap in Nederland die op een willekeurige manier met haar Indische achtergrond bezig is, zijn de begrippen Indisch zwijgen en aanpassen, die beide in relatie staan tot de eerste generatie, algemeen bekend. De koffer is een terugkerend voorwerp dat veel Indische families nog in huis hebben of geërfd hebben van hun ouders of grootouders. Naast de negen voorbeelden die ik in mijn scriptie noem zijn er nog tal van boeken, liederen, artikelen, projecten, evenementen en organisaties te noemen waaruit blijkt dat vooral de tweede en derde generatie meer willen weten en kennis willen delen over het verleden van hun ouders of grootouders en op die manier bezig zijn met hun eigen Indische achtergrond. De eerste generatie is "uitstervende" en generaties na hen willen niet dat hun verhalen vergeten, maar juist doorgegeven worden en op die manier, zoals het vaak wordt omschreven, "in leven gehouden" worden. Om die redenen denk ik dat het bezitten van een koffer, het onderzoek van Marleen en de achtergrondinformatie die leidt tot het onderzoek, herkenbaar zijn voor een groot deel van de Indische gemeenschap in Nederland. Er zullen ongetwijfeld mensen zijn die hun opvang in Nederland en integratie in de samenleving anders ervaren hebben. Wat ik geschreven heb is gebaseerd op de overheersende verhalen die ik gehoord heb van mensen die ik tijdens mij veldwerk sprak en wat ik gelezen en gezien heb in boeken, maandbladen en documentaires. Diverse personen waarmee ik tijdens mijn veldwerk heb gesproken zeiden de situatie te herkennen en toonden belangstelling in mijn onderzoek. Ik schrijf deze scriptie dan ook voor hen die geïnteresseerd zijn in wat er speelt binnen de Indische gemeenschap in Nederland en in de manier waarop het verleden zich verhoudt tot het heden.

Historische context

Onder de geëmigreerde Indische Nederlanders en Indonesiërs in Nederland heerst een collectieve geschiedenis: allemaal zijn zij tussen ongeveer 1945 en 1965 naar Nederland gekomen om een nieuw bestaan op te bouwen. Iedereen heeft deze periode op een eigen manier ervaren. Er is sprake van een 'relationship between personal experiences and broader historical contexts in which the personal reveals the existence of broader colonial and postcolonial struggles' (Dragojlovic 2011: 321). Er ontstaat een individuele geschiedenis vanuit de collectieve geschiedenis, waaraan zowel collectieve als individuele herinneringen verbonden zijn. In dit hoofdstuk bespreek ik beknopt de collectieve geschiedenis in Indonesië van 1945 tot 1950 en de opvang van Indische Nederlanders in Nederland in 1950, gevolgd door de individuele geschiedenis van Leo en Netty, de ouders van Marleen.

De geschiedenis van het voormalig Nederlands-Indië dat in 1945 door middel van de proclamatie onafhankelijk werd verklaard en sindsdien door de Indonesiërs Indonesië wordt genoemd, is een omstrede en complexe geschiedenis waar veel verschillende partijen met uiteenlopende belangen bij betrokken zijn geweest. Ik beperk me tot de periode 1945-1950 in Indonesië en de periode 1950-1952 in Nederland, om de keuzes en ervaringen van de ouders van Marleen te volgen en die te kunnen plaatsen in de historische politieke context.

Op 20 september 1945 vertrok Leo met het Bataljon Stoottroepen als een van de 25.000 oorlogsvrijwilligers naar Indonesië, die het KNIL (Koninklijk Nederlands-Indisch Leger) gingen helpen en het later opnamen tegen de TNI (*Tentara Nasional Indonesia* - Indonesisch Nationaal Leger). In augustus 1946 leerde hij Netty, zijn toekomstige Indonesische vrouw, kennen, die verpleegster was in het ziekenhuis waarin hij terecht kwam. Op 10 januari 1950 trouwden zij in Djakarta.⁵ In juli 1950 vertrokken zij met de boot *Tabinta* richting Nederland, waar zij geplaatst werden in opvangkamp De Schattenberg. Daar kon Netty haar beroep als verpleegster en verloskundige voortzetten, terwijl Leo op de militaire vliegbasis in Gilze-Rijen een cursus voor luchtfotograaf volgde. Hierdoor verbleef hij doordeweeks in Gilze-Rijen en konden hij en Netty elkaar slechts in de weekenden zien. In 1952 werd Leo geplaatst op de fotosectie van de vliegbasis Twenthe en konden ze eindelijk samen gaan wonen in Enschede. Niet lang daarna werd hun eerste kind geboren.

⁵ Deze spelling werd in 1950 nog gebruikt.

Nederlands-Indië - Indonesië 1945-1950

Na bijna vier jaar van Japanse bezetting en internering van Nederlanders en Indische Nederlanders in kampen, kwam daar op 15 augustus 1945 een einde aan nadat Amerikaanse atoombommen op 6 en 9 augustus de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki hadden getroffen. Japan capituleerde en twee dagen later riep president Soekarno de onafhankelijkheid van Indonesië uit. Daarmee keerde de rust echter niet terug. Van augustus 1945 tot eind 1946 vond de zogenaamde *bersiap* tijd plaats. De gewelddadige *pemoeda's* (jonge, gewapende nationalistische vrijheidsstrijders) mishandelden of doodden iedereen met een Europese achtergrond. De situatie was voor Nederlanders en Indische Nederlanders onveilig en onhoudbaar en leidde niet veel later tot hun vertrek uit Indonesië. Op 27 december 1949 werd in Den Haag de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië getekend, waarna de Nederlanders en Indische Nederlanders in Indonesië twee jaar de tijd kregen om te kiezen tussen het Indonesisch - of Nederlands staatsburgerschap. Tachtig procent van de Indische Nederlanders opteerde voor het Nederlands staatsburger en vertrok naar Nederland (Stoel 2010: 123). Een grote groep spijtoptanten (Indische mensen die eerst voor het Indonesisch staatsburgerschap hadden gekozen, maar zich later vanwege de onhoudbare situatie toch bedachten) vertrok later alsnog naar Nederland.

Leo en Netty hebben in deze periode grotendeels gescheiden van elkaar geleefd. Niet lang na hun kennismaking in 1946 vertrok Leo in april 1947 met de boot van Java naar Padang op Sumatra (zie bijlagen afbeelding 1). Hij was in dienst van de L.V.D. (Legervoorlichtingsdienst) als fotograaf en veranderde regelmatig van standplaats. Netty bleef voor haar bondsdiploma in Batavia. Zij correspondeerden via brieven en zonden met de brieven regelmatig foto's mee. Tijdens zijn werk kwam Leo duidelijke tekenen van de oorlog tegen:

Vanmiddag was ik nog even in het voorterrein, waar nu geen actie gevoerd werd maar enkel patrouilles in het terrein waren van onze mensen. Daar vonden we een massagraf waar 24 mensen in lagen waaronder 6 vrouwen. Deze waren destijds door de Jappen vermoord. In diezelfde buurt vonden we ook een Indo-Europeesche vrouw, die daar als inlandse vrouw rondliep. Haar moeder was een inlandse en haar vader een Duitser. We hebben haar weer mee teruggenomen naar Padang waar ze vroeger ook had gewoond.

Zoo lieveling, ... ik hoop je spoedig weer eens te kunnen schrijven dat alle acties afgelopen zijn. Ik behoef er niet altijd bij te zijn en ga ik er mee opuit dan ben ik nog zeer voorzichtig (Padang, 2 juli 1947).

Ondertussen werkte Netty als vroedvrouw in het Margriet Hospitaal in Batavia. In augustus 1947 begon zij in het Carolus ziekenhuis om haar bondsdiploma te halen. Zij schrijft dan dat het in Batavia weer rustig lijkt, maar dat zij in de verte soms nog schoten hoort.

De brieven tussen Leo en Netty vertellen veel over hun individuele geschiedenis en herinneringen die zij aan die tijd gehad zullen hebben, maar hun verhaal is binnen de grotere context van de collectieve geschiedenis te plaatsen. Dat blijkt onder andere uit het citaat uit de brief die Leo op 2 juli 1947 aan Netty schreef.

Opvang Nederland 1950-1952

Het vertrek naar Nederland wordt vaak gezien als iets onontkoombars: 'als een verplichting en niet als een keuze - zo beleefde de eerste generatie de verhuizing, het gedwongen vertrek naar Nederland en het "thuiskomen" in Nederland' (Nijhof en Cousijnsen 2010: 5). Mensen die naar Nederland of elders vertrokken, hoopten op een zekere toekomst voor zichzelf en voor hun kinderen, waarvan ze dachten die niet in Indonesië te zullen hebben. Wanneer zij niet bij familie of kennissen terecht konden, werden zij opgevangen in contractpensions of, naar eigen zeggen, afgedankte hotels. Het aantal plaatsen was echter niet voldoende en zodoende werden ook voormalige doorgangskampen zoals Vught en Westerbork gebruikt om mensen op te vangen. Voor velen was dit een grote teleurstelling en voor mensen die in Indonesië enige tijd in een Japans interneringskamp hadden doorgebracht en vervolgens in een kamp in Nederland werden ondergebracht, was het een schok om na de boottocht van vier weken wederom prikkeldraad en barakken te moeten zien.

Leo verbleef na terugkomst in Nederland het grootste deel van zijn tijd op de militaire vliegbasis in Gilze-Rijen. De Indonesische Netty, die door haar huwelijk met een Nederlander in dezelfde categorie als Indische Nederlanders werd geplaatst, verbleef zodoende alleen in een van de voormalige doorgangskampen: kamp Westerbork. Sindsdien werd het geen doorgangskamp, maar een opvangcentrum genoemd. De naam Westerbork veranderde in De Schattenberg.⁶ Omdat De Schattenberg als extra en laatste mogelijkheid werd gebruikt om daar de eerste groep Indische Nederlanders op te vangen,

⁶ <http://www.kampwesterbork.nl/geschiedenis/indische-nederlanders/voorgeschiedenis/> (geraadpleegd op 22 mei 2012)

was er weinig voorbereiding getroffen.⁷ Netty kon haar beroep als verpleegster en verloskundige in De Schattenberg voortzetten (zie bijlagen afbeelding 2). Toen zij per 1 december 1952 ontslag nam en samen met haar man in een huis in Enschede introk, was De Schattenberg van een opvangkamp voor Indische Nederlanders inmiddels veranderd in een woonoord voor Molukkers. Pas in 1971 vertrokken de laatste Molukse gezinnen uit De Schattenberg.

Bovenstaande omschrijving van de collectieve geschiedenis van Indonesië tussen 1945 en 1950, is een beknopte impressie van de oorzaak van het vertrek van de circa 330.000 Indische migranten vanuit Indonesië. Het dient als achtergrondinformatie voor de rest van de scriptie. De omschrijving van de individuele geschiedenis van de ouders van Marleen geeft aan hoe zij deze collectieve geschiedenis hebben ervaren en welke invloed die heeft gehad op hun vertrek naar Nederland en daarmee op hun levensloop.

De manier waarop de Indische migranten door de Nederlanders werden ontvangen bespreek ik in het volgende hoofdstuk.

Indische integratie

Na de boottocht van drie à vier weken kwamen de Indische Nederlanders en repatrianten aan in Nederland. Nederland, op dat moment in een periode van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog, moest een groot aantal migranten opvangen en streefde ernaar iedereen een dak boven het hoofd te bieden. Toen bij de Indische Nederlanders het besef was gekomen dat hun verblijf in Nederland permanent zou zijn, wilden de nieuwkomers zich zo snel en zo goed mogelijk integreren. Dat deden zij door zich aan te passen aan de omstandigheden in Nederland en door het verleden te verzwijgen.

Aanpassen!

De psychologen Tartakovsky en Schwartz (2001) hebben drie redenen geformuleerd waarom mensen emigreren: om fysieke, sociale en psychologische zekerheid voor zichzelf en familie te behouden; voor de ontwikkeling van vaardigheden en kennis; en voor materialistische groei en financiële welvaart (Chirkov et al. 2007: 201). In het geval van Indonesische en Indische migranten die naar Nederland kwamen, zijn alle drie de

⁷ *Het verhaal uit de koffer* (2012): 30:02

motivaties te herkennen. De oorlogssituatie en de politieke omstandigheden in Indonesië waren de onderliggende redenen waarom Indische Nederlanders dachten elders een beter bestaan te kunnen opbouwen. Tachtig procent van de Indische Nederlanders koos voor het Nederlands staatsburgerschap. De ruim 330.000 Indische Nederlanders kwamen verspreid over circa 20 jaar terecht in het land dat hen drie en een halve eeuw overheerst had en waarover zij uit schoolboeken hadden geleerd. Vaak hadden zij Nederlandse namen, waren zij Nederlands geschoold, hadden zij voor Nederlandse bedrijven gewerkt, gevochten voor het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger en hadden zij altijd belasting betaald aan de Nederlandse Kroon (Stoel 2010: 123). Dit was van invloed op hun besluit de Nederlandse nationaliteit te behouden. Door naar Nederland te emigreren dachten ze zichzelf, hun kinderen en overige familieleden een betere sociale, educatieve, politieke en financiële toekomst te kunnen bieden. Velen staan nog steeds achter hun besluit.

De verwachtingen over de leefomstandigheden waren hoog. Degene die in Indië een Nederlandse opvoeding hadden genoten en Nederlands spraken, hadden in Nederland het voordeel, wat taal betreft, niet al te veel op te vallen. Want daar ging het om, niet opvallen maar zo snel mogelijk aanpassen: 'Mijn moeder zei altijd: "Zorg ervoor dat ze niets op je aan te merken hebben, noch op je opleiding, noch op je Nederlands, of op je gedrag." Zo werden we opgevoed' (Mevrouw ter Heide in Nijhof en Cousijnsen 2010: 133). Niet opvallen, niet tot last zijn en geruisloos door het leven gaan, zijn verwoordingen die vaak voor de manier van aanpassen gebruikt worden. Concrete voorbeelden hiervan zijn dat er geen Maleis (meer) gesproken werd maar alleen Algemeen Beschaafd Nederlands, er werden aardappelen gekookt in plaats van rijst, men gebruikte toiletpapier in plaats van een *botol tjebok*, 'de was ... diende op maandag gedaan te worden, en woensdag heette hier "gehaktdag"' (Stoel 2010: 161). De Rijksoverheid kreeg hulp van het CCKP (Centraal Comité voor Kerkelijk en Particulier Initiatief voor Grepatrieerdzorg) om de assimilatie van Indische Nederlanders te versnellen: 'Eens in de twee weken kwam er een vrijwilligster op bezoek die de nieuwkomers moest omvormen tot modelburgers. Zo kregen ze les in ramen zemen, budgetteren en aardappels schillen' (ibid.). De nieuwe levenswijze was zodoende gericht op het Nederlandse beschavingsideaal. Op deze manier werden de vooroorlogse koloniale scheidslijnen wederom benadrukt:

Voor de gekleurde migranten - het overgrote deel - had het beleid een betuttelende en soms neerbuigende bijmaak. Het stond grotendeels in het teken van het afleren van wat eigen was: de gangbare Indische levensstijl zoals die binnenshuis werd gevoerd. ... Voor deze migranten gold dat ook op dit belangrijke punt van de huiselijke en intieme gewoonten 'vergeten' het

parool was. Men protesteerde niet of nauwelijks tegen deze miskennis van de eigen leefwereld en paste zich zo goed mogelijk aan (van Leeuwen in de Keizer en Plomp 2010: 278).

Zo snel mogelijk aan het Nederlandse beschavingsideaal voldoen hielp ook bij het vooruit kijken en bij het niet terugblikken naar het verleden. Dit verleden werd stil gehouden: 'Je mag er nooit over praten. Het moet verstopt worden. Dat was toen het psychiatrisch advies' (meneer Rasker in Nijhof en Cousijnsen 2010: 71).

Indisch zwijgen

Niet alleen werd het geadviseerd om gebeurtenissen uit het verleden te onderdrukken, ook vanuit henzelf vertelde de eerste generatie Indische Nederlanders niet veel: 'Zo zijn wij niet' (Mevrouw Keizer-Frans in Nijhof en Cousijnsen 2010: 58). Er lijken tenminste drie redenen te zijn waarom de mensen van de eerste generatie niet over hun verleden vertelden: het niet willen belasten van de kinderen met verhalen uit Indië, het "nut" er simpelweg niet van inzien en het zelf niet willen of kunnen terug kijken naar het verleden en het zwijgen daardoor zien als een manier van overleven. Deze redenen kunnen worden samengebracht tot een overkoepelende oorzaak, namelijk het trauma dat de eerste generatie aan de oorlogssituatie en de migratie vanuit het moederland heeft overgehouden. Ik sluit dit hoofdstuk dan ook af met een verwijzing naar trauma en Sigmund Freud's idee van *repression*.

Het niet willen belasten van de kinderen kwam duidelijk naar voren in een boekpresentatie van Ruud Lapré, van zijn boek *Terra Incognita* (2011), waar ik in het laatste hoofdstuk op terugkom. Hij vertelde over de situatie bij hem thuis:

Mijn ouders wilden ons er niet mee lastig vallen, en mijn broers en ik wilden ook mijn ouders er niet mee lastig vallen. En dat was wel heel bewust. ... Ik kan niet zeggen dat er heel veel terug gekeken wordt, vooral mijn vader was daar echt heel terughoudend in. Je voelde wel de spanning, en als er weer iets was op de tv dan had mijn vader wel nachtmerries, maar daar viel hij ons toch niet mee lastig. En omdat wij wisten dat dat gebeurde, willen wij eigenlijk ook niet met hem erover praten. ... Niet kunnen en niet [erover] willen [praten], ik denk dat dat allebei gespeeld heeft (*Het verhaal van...*, Indisch Herinneringscentrum Bronbeek, 7 december 2011).

Zowel het niet willen lastig vallen van de kinderen met herinneringen als het niet willen praten over en dus niet willen terug kijken naar het verleden, zijn hierin te herkennen. Vervolgens vroeg gespreksleider Wim Manuhutu: 'Hoe zat dat eigenlijk, toen ze [uw kinderen] nog klein waren, vertelde u wat over die tijd? Kon u daar wat over vertellen? Wat wilde u daar over vertellen?', waarop meneer Lapré antwoordde: 'Ik zou bijna zeggen: "wat denkt u?". Nee, *no way* dat dat een gespreksonderwerp was ..., dat was gewoon nul.' Door zijn eerste opmerking lijkt meneer Lapré het vanzelfsprekend te vinden dat hij er niet over sprak. Indisch zwijgen lijkt hierdoor iets te zijn dat binnen de Indische gemeenschap voor de hand ligt en waarmee de eerste generatie direct geassocieerd wordt.

Het waren niet alleen nare herinneringen aan de onrustige tijd na de onafhankelijkheid, ook de fijne herinneringen werden niet of in mindere mate gedeeld: "Indië is niet meer" is een uitspraak die ik veel terug hoor, net als "waarom zou ik erover praten?". Mensen van de eerste generatie zagen of zien het nut er niet van in: 'Je verlangde wel terug, maar je verlangde naar iets wat er niet meer is. Wat me in mijn jeugd zo gelukkig maakte, dat was weg' (Mevrouw ter Heide in Nijhof en Cousijnsen 2010: 135). En zoals Eveline Stoel het in haar debuutroman *Asta's ogen* (2010) verwoordt: 'het waren herinneringen aan een wereld die niet meer bestond' (p. 18). Dat de eerste generatie het "nut" niet inzag of -ziet van het vertellen over vroegere tijden, heeft volgens theatermaker Diederik van Vleuten ook te maken met het wegcijferen van zichzelf:

Die generatie denk altijd 'wij doen er niet toe.' Die generatie denkt altijd 'onze verhalen zijn niet van belang.' Dat is zo'n droevig misverstand (van Vleuten, 2012).⁸

Tenslotte kan het niet willen of kunnen praten over en terug kijken naar het verleden - zoals ik in bovenstaand citaat van meneer Lapré aantoonde - een reden zijn waarom mensen uit de eerste generatie weinig spreken over hun tijd in Indië. Het zwijgen wordt dan zelfs gezien als een manier van overleven:

Het was een onzekere, ontwrichtende tijd die uit hun geheugens verbannen lijkt. Daarover praten is misschien wel het allermoeilijkste. Doorgaan en vooral niet terugkijken was voor hen de enige mogelijkheid de draad van het leven weer op te pakken. Dat heeft niets met cultuur of generatie te maken, het is overlevingsdrang (Timmerije 2007: 78).

⁸ 09:15

In de documentaire *De Schattenberg* (2008) vertelt de moeder van de filmmaakster Monique Verhoeckx waarom zij weinig praatte over Indië en het vertrek naar Nederland:

Ik denk dat de herinneringen veel te naar waren, die ik bewust heb meegemaakt. Nee, die herinneringen haal je niet meer terug. En dan neem je de dingen zoals ze komen (de Graaf en Verhoeckx, 2006).⁹

Verhoeckx vraagt door:

'Maar je kon niet, of misschien durfde je niet, te hopen op wat je zelf zou willen.' 'Nee, dat komt niet in je op. Dat heb je gewoon...weggesloten [weggestopt / afgesloten].' 'En waarom hou je dat dan voor jezelf?'. 'Daar kan ik niet eens zo goed op antwoorden. Niet piepen. Want anders ga je klagen, en ga je zeuren.' 'En dat mag niet?' 'Nee, dat mag niet.' 'Waarom niet?' 'Dat leg je jezelf op. Je bent vrij en je kan weer verder. ... je laat het over je heen komen. En eh...overleven.'

Wanneer Marleen, of een van haar broers, iets aan haar moeder vroeg over haar tijd in Indië, antwoordde haar moeder met de opmerking "laat maar, dat begrijpen jullie toch niet".¹⁰ Er zijn meerdere redenen geopperd waarom zij weinig vertelde over haar verleden in Indië: heimwee naar haar familie, verdriet om haar overleden ouders waar zij nooit afscheid van heeft kunnen nemen, of het was gewoon een karaktertrek. Een reden die een tante in Jakarta noemde en die bovengenoemde oorzaken samenvat, is: 'bij haar is het verleden, het verleden. Waar zij om bekommert is het tegenwoordige.' Zij bekommerde zich om het tegenwoordige, en daarmee om de kinderen. Ze vond het niet nodig hen verhalen van vroeger te vertellen, waardoor ze er zelf ook niet aan herinnerd werd. In het heden leven en de herinneringen niet ophalen is een manier van zelfbescherming. De uitspraak 'bij haar is het verleden het verleden', is vergelijkbaar met die van Anneloes Timmerije, die haar oma citeert: "'wat geweest is, is geweest'" (2007: 80). Zij zegt over deze uitspraak van haar oma vervolgens:

Dat betekende zo veel als: ik wil er niet over praten en ik wil eigenlijk niet dat je daarnaar vraagt. Mijn moeder heeft nog een veel betere remedie voor problemen en vervelende gebeurtenissen: "Gewoon niet aan denken, dan gaat het vanzelf weg"(ibid.).

⁹ 1:15:45

¹⁰ *Het verhaal uit de koffer* (2012): 19:58

Ana Dragojlovic noemt dit 'the zone of unspeakability,' waarover zij zegt dat het onderdeel was van 'broader colonial and postcolonial legacies that are still points of both personal and collective struggles and contestations' (2011: 323). Zij maakt hiermee duidelijk dat Indisch zwijgen niet alleen voor haar casus of voor Marleen haar moeder gold, maar dat het - over het algemeen - een gegeven is van de Indische gemeenschap in Nederland. Niet alleen de vierhonderdduizend oud-inwoners van de voormalige kolonie, ook ruim honderdduizend oud-militairen en verzetsstrijders hadden herinneringen aan Indië die zij verdrongen hadden. 'Stilte, verdringen en verzwijgen hadden aanvankelijk voldaan als nationale postkoloniale strategie' (van Leeuwen in de Keizer en Plomp 2010: 279). Het verzwijgen van gebeurtenissen uit het verleden van de eerste generatie tegenover hun kinderen, had tot gevolg dat deze tweede generatie weinig kennis had van de politieke en koloniale achtergrond van hun ouders. Andere aspecten, zoals eten of muziek, kregen zij soms wel mee, maar met informatie over de oorlog en de migratie van hun ouders waren de meesten niet opgevoed. Het zwijgen van de eerste generatie zie ik om die reden als onderdeel van het direct willen aanpassen.

Trauma

Het Indisch zwijgen zie ik ook als een manier van het onderdrukken of verdringen van bepaalde herinneringen uit het verleden. Ik wil daarom kort ingaan op het idee van psycholoog Sigmund Freud over *repression*: 'Freud used the term repression to refer to the process of preventing unacceptable thoughts, feelings, or urges from reaching conscious awareness' (Larsen en Nolen-Hoeksema 2008: 299). Door de nare gedachten of gevoelens te onderdrukken wordt voorkomen dat angst, boosheid of andere emoties aangewakkerd worden. Ook zegt Freud dat mensen eerder geneigd zijn zich fijne gebeurtenissen te herinneren dan nare gebeurtenissen. Herinneringen aan die traumatische gebeurtenissen worden onderdrukt. Dit is het geval bij de eerste generatie, de Indische migranten. Ten eerste moesten de Indische Nederlanders noodgedwongen vertrekken gezien het geweld van nationalistische vrijheidsstrijders tegen iedereen met een Europese achtergrond en daarnaast hadden Indonesische mensen met een Nederlandse partner, zoals Netty, indirect ook geen keus en volgden hun partner. Netty heeft zodoende nooit afscheid kunnen nemen van haar familie, die op het eiland Sulawesi woonde, terwijl zij vanuit Djakarta op Java vertrok. Naast de Indische en Indonesische mensen kwamen ook Nederlanders die een tijd in Japanse interneringskampen hadden doorgebracht, Nederlandse militairen en andere oorlogsbetrokkenen terug met een oorlogstrauma. Net als bij het briefcitaat op pagina 10, kan ik inzien dat onderstaande omschrijving en

bijbehorende beelden (zie bijlagen afbeelding 3.1 en 3.2) een traumatische werking op de vader van Marleen hebben gehad:

Tot nog toe had ik in diverse kampongs al veel ellende gezien, maar zoals het daar met de menschen gesteld was is niet met een pen te beschrijven. Ontzettend veel tropenzweren, framboesialijders, schurft en ongedierte heerste daar en ook veel verhongerde mensen, waarvan de ribben bijna door het vel heen staken en je met verwondering kijkt naar iemand waarvan je zou denken dat de benen zouden breken als ze nog ver moeten lopen (Padang, 30 juli 1947).

Hoe de T.R.I. [later T.N.I.: het Indonesisch Nationaal Leger] daar heeft huisgehouden bleek wel toen ik ergens, geheel alleen, een oud mannetje zag zitten die blind was. Volgens een van onze tolken was hem kortgeleden de ogen uitgestoken. Later zag ik er nog enkelen, die hetzelfde lot hadden ondergaan. Toen ze in hun kampong vernamen dat de Nederlanders al zoo dichtbij waren ... had iemand het zelfs gewaagd om een rood, wit, blauw speldje op z'n goed te dragen. De ongelukkige was door een T.R.I.-beul doodgemarteld.

De T.R.I. had ook verschillende van deze menschen gedwongen om bij hen in dienst te gaan. Toen deze menschen hoorden van de nadering van onze troepen, weigerden ze verder dienst te doen en zijn toen vrijwel allemaal neergeschoten of doodgemarteld. Enkelen van deze slachtoffers werden nog door onze menschen gevonden, ze waren erg verminkt en aan handen en voeten gebonden (Padang, 4 augustus 1947).

Naar mijn mening heeft bijna elke Indische migrant of Nederlandse repatriant om zijn of haar eigen reden traumatische herinneringen aan het leven in of vertrek uit Indië. Het wordt door henzelf echter zelden benoemd als trauma, wat onderdeel is van het zwijgen. Meneer Rasker neemt het woord trauma wel in de mond:

Een van de redenen dat er zoveel trauma's zijn ontstaan na die tijd, trauma's die pas veel later boven kwamen, is dat er niet over gepraat mocht worden. Daar ben ik van overtuigd. ... Zij [de eerste generatie] spraken er niet met ons over en wij spraken er ook niet over omdat we het moesten vergeten. Ik had het zelf ook helemaal afgeleerd om over de oorlog te praten (Nijhof en Cousijnsen 2010: 71).

Het onderdrukken en dus verzwijgen van gebeurtenissen die gerelateerd zijn aan de oorlog en aan het onbezorgde leven in Indië voor de oorlog, dat direct opgevolgd wordt door het besef dat leven nooit meer terug te kunnen krijgen, creëert zodoende het trauma. Maar daarnaast zorgt het onderdrukken en verzwijgen er ook voor dat de eerste generatie het trauma, als gevolg van oorlog en migratie, houdt. Doordat zij stilzwijgen hebben hun kinderen weinig kennis over het verleden van hun ouders. Volgens Ana Dragojlovic veroorzaakt dit gebrek aan kennis over hun familie bij de tweede generatie, in relatie tot deze gebeurtenissen, 'secondary trauma' (2011: 325). '[T]he experience of secondary trauma becomes a powerful driving force in which the individual engages in ... search in order to piece together the hazy images of one's own life and that of one's parents' (ibid.). Hoewel er naar mijn mening bij Marleen geen sprake is van een trauma, heeft haar gebrek aan kennis over haar ouders in relatie tot gebeurtenissen in het verleden, ervoor gezorgd dat zij haar zoektocht is begonnen.

De manier waarop Indische Nederlanders probeerden zo snel mogelijk te voldoen aan het Nederlandse beschavingsideaal, door zich aan te passen en het verleden te verzwijgen, dat een uiting is van het onderliggende trauma, vormen samen de oorzaak van de beperkte kennis van de tweede of naoorlogse generatie over het verleden van hun ouders. Het ligt voor de hand dat de tweede generatie zonder kennis over het verleden, de derde generatie niet kan vertellen over dit verleden, waardoor beide zelf op zoek gaan naar verhalen over gebeurtenissen die hun ouders of grootouders hebben meegemaakt. Onderzoeken en de uitkomsten daarvan die deze zoektochten naar het verleden hebben gestimuleerd, komen in het laatste hoofdstuk aan bod. Eerst bespreek ik de historische objecten die het onderzoek van Marleen gestuurd hebben en die tevens de aanleiding waren tot het onderzoek.

Historische objecten

(Objecten in) de koffer

De zoektocht van Marleen is begonnen bij de koffer van haar ouders. De hoeveelheid informatiebronnen in de koffer deed haar realiseren dat ze minder kennis heeft van het verleden van haar ouders, dan ze zou kunnen hebben als ze de inhoud van de koffer zou bestuderen. De sticker op de buitenkant van de koffer gaf haar de eerste informatie: "Tabinta" was de naam van de boot waarmee haar ouders naar Nederland zijn gekomen (zie bijlage afbeelding 4). De geschiedenis van Marleen haar ouders en het doorgeven

ervan aan de generatie na haar, ontstaat door het bestuderen van objecten in de koffer. Niet alleen de inhoud van de brieven of de afbeelding op de foto vertelt iets over het verleden, maar ook het materiaal en het uiterlijk van beiden zijn informatief. Volgens Edwards staan de materiële vorm van foto's en de manier waarop ze gepresenteerd worden centraal in hun betekenis (2002: 67). Zij is het met Batchen eens wanneer hij zegt: "in order to see what the photograph is 'of' we must first suppress our consciousness of what the photograph 'is' in material terms" (ibid.). Het gegeven dat de brieven van Marleen haar ouders verkleurd zijn en met de hand geschreven, geeft informatie over de verstrekking van tijd tussen de periode dat ze geschreven zijn en de periode dat Marleen de brieven uitpakt en leest. De omgekrulde zwart-wit foto's vertellen op dezelfde manier iets over dit tijdsverloop, maar ook dat ze in de koffer bewaard zijn zonder ernaar om te kijken. De negatieven hebben zodanig lang opgerold gezeten dat ze lastig uit te rollen zijn en bol staan. Voor Marleen haar onderzoek overheerst echter het belang van de inhoud van de brieven en foto's.

De jongste broer van Marleen noemt de koffer "gematerialiseerde Indische zwijgzaamheid." De koffer en het zwijgen over het verleden van zijn moeder heeft volgens hem alles met elkaar te maken. De koffer stond opgeborgen in een kast in de slaapkamer van hun ouders, dat verboden terrein was voor de kinderen. Zo konden hun ouders de objecten en documenten die het verleden bloot konden leggen veilig bewaren en konden zij vragen naar aanleiding van die objecten en documenten vermijden. Of ze het bewust buiten het bereik van de kinderen hielden is niet met zekerheid te zeggen, maar dat ze het niet vrijwillig met hen hebben gedeeld is duidelijk. De koffer zie ik daarom in het geval van Marleen haar moeder als symbool voor het Indisch zwijgen, waar zij alles waar ze niet over wilde of kon praten in bewaarde en dat nu ontleed wordt om haar zwijgzaamheid te doorbreken. Iemand die het zwijgen ook met de koffer in verband brengt is Adriaan van Dis. Hij vertelt dat zijn Indische halfzusjes degenen waren die hem vertelden over hun verblijf in een Japans interneringskamp:

Mijn moeder zei 'ach, we hadden honger, en het is voorbij.' Maar die jonge meisjes hebben die beelden allemaal als een gevoelige plaat in zich opgenomen en vast gekrast. En van hen heb ik de meeste verhalen ... niet van mijn moeder, die heeft Indië al heel vroeg in een hutkoffer geflikkerd en die wou er geen barst mee te maken hebben. Maar juist die hutkoffer, die schreeuwde misschien het hardst (VPRO: 2012).¹¹

¹¹ 43:51

Niet alleen voor Marleen haar moeder en die van van Dis, maar voor een groot deel van de Indische gemeenschap die tussen 1945 en 1965 naar Nederland kwam, is de koffer van symbolische waarde geweest. Daarin namen de Indische migranten de enige tastbare herinneringen aan hun leven in Indië mee, de rest moesten zij noodgedwongen achterlaten. De koffer symboliseert op deze manier naast het zwijgen ook het vertrek uit Indonesië. Eenmaal in Nederland aangekomen verwachtten en hoopten de mensen weer terug te keren naar Indonesië zodra de rust daar was teruggekeerd.

Ik ging weg uit Indonesië met de gedachte dat ik mijn vrienden wel weer terug zou zien. Ik was niet van plan om niet terug te gaan. Ik dacht: ik kom terug in Indonesië en mijn kinderen blijven in Nederland. Dat was toen, omdat ik eigenlijk nog niet uit Indonesië weg kon. Met pijn in mijn hart ging ik weg, veel pijn (Mevrouw La Fontaine in Nijhof en Cousijnsen 2010: 84).

De koffer is de aanleiding tot Marleen haar onderzoek geweest en de inhoud ervan was onmisbaar. Zonder de informatie die de brieven en foto's haar gegeven hebben, had Marleen aanzienlijk minder geweten dan nu. Zij gebruikte onder andere de foto elicitatie methode om informatie van anderen over de inhoud van de foto's te winnen.

Foto elicitatie

Ten eerste heeft Marleen samen met haar broers foto's bekeken en al zoekende en pratende konden zij de foto's sorteren op onderwerp en categorie. Enkele foto's waren van een tekst op de achterkant voorzien, waardoor ze gemakkelijker te dateren waren. Daarnaast is Marleen met foto's van de periode dat haar moeder in De Schattenberg verbleef, naar het huidige Herinneringscentrum Kamp Westerbork gegaan. Deze heeft zij aan conservator Guido Abuys getoond die vervolgens namen kon noemen van mensen waarmee haar moeder op de foto stond of de gefotografeerde gebouwen kon benoemen. Tenslotte heeft zij enkele foto's uit haar ouders' tijd in Batavia en Djakarta meegenomen naar Jakarta om aan een tante¹² te laten zien, die net als Abuys gefotografeerde personen herkende en gebouwen uit het vroegere Batavia kon plaatsen, die we vervolgens hebben opgezocht.

Aangezien Marleen onder andere aan de hand van foto's onderzoek heeft gedaan moet ik de volgende uitspraak van Hirsch in acht nemen:

¹² "Tante" en "oom" worden niet gebruikt zoals het Nederlandse begrip tante en oom. Het hoeft geen directe familie te zijn, alle oudere bekenden worden "tante" of "oom" genoemd.

Family photography can operate at this junction between personal memory and social history, between public myth and personal unconscious. Our memory is never fully 'ours,' nor are the pictures ever unmediated representations of our past (Hirsch 1997: 13-14).

De informatie die Marleen uit foto's haalt vormt niet "het" verleden van haar ouders. Haar reconstructie van het verleden is beperkt tot de foto's en brieven die zij tot haar beschikking heeft. Daarnaast "leest" zij de foto's met een constructie van een collectief verleden in haar achterhoofd, waarover zij heeft gehoord en gelezen.

Foto's zijn niet alleen vormen van visuele geschiedenis maar ook van orale geschiedenis (Edwards 2008: 241). Marleen praat over de foto's tijdens het ontdekken, interpreteren, en analyseren van informatie, waardoor ze steeds onderdelen van de geschiedenis naar boven haalt en al doorgeeft aan de volgende generatie door bijvoorbeeld in mijn bijzijn hardop te praten over de foto's. 'Photographs are ... enmeshed in oral stories – personal, family and community histories' (ibid.: 242). Ze zeggen iets over de gefotografeerde(n), over de fotograaf en over de plaats of context waar(in) de foto gemaakt is. Aan het materiaal van de meubels en de soorten bomen en planten, maakt Marleen bijvoorbeeld op of de foto in Indonesië of Nederland gemaakt is en de luchtfoto's van landschappen en vliegformaties vertellen haar wanneer de foto's ongeveer gemaakt zijn, gezien haar vaders opleiding tot luchtfotograaf. Foto's zijn op deze manier in haar onderzoek cruciaal: '[they] allow people to articulate histories in interactive social ways which would not have emerged in that particular figuration if photographs had not existed' (ibid.: 244). De brieven en andere geschreven documenten geven Marleen achtergrond informatie om de foto's te kunnen interpreteren en begrijpen.

In bovenstaande is duidelijk geworden dat het materialistische aspect van de foto's en brieven in de koffer en de manier waarop die bewaard zijn, evenveel over de objecten zeggen als de inhoudelijke informatie. Haar kennis over zowel de collectieve geschiedenis als over haar ouders' individuele geschiedenis gebruikt zij om de foto's te kunnen analyseren. Het uiterlijk van de koffer als historisch object geeft op dezelfde manier informatie en is daarnaast, tenminste in het geval van Marleen haar ouders, van dubbele symbolische waarde: het staat voor het vertrek uit Indonesië en weerspiegelt het zwijgen van haar moeder doordat zij alles waar ze niet over wilde praten in de gesloten koffer heeft bewaard.

Het verleden in het heden

Sinds Marleen haar zoektocht is begonnen, is haar interesse naar zoektochten van anderen en de manier waarop mensen uit de Indische gemeenschap persoonlijke verhalen en herinneringen doorgeven aan een volgende generatie, toegenomen. De onderzoeken die ik heb geselecteerd om te bespreken zijn op uiteenlopende manieren tot stand gekomen en zijn geresulteerd in verschillende vormen waarin de uitkomsten verwerkt zijn: twee documentaires, twee boeken, een artikel in het maandblad *Moesson*, een tentoonstelling, twee voorstellingen en een reiskoffer workshop. Ik bespreek hieronder kort de negen voorbeelden, met een toelichting hoe deze specifieke zoektochten en manieren van generatieoverdracht gerelateerd zijn aan het onderzoek van Marleen of mijn eigen onderzoek. Dit hoofdstuk zal antwoord geven op de vraag hoe gebeurtenissen en ervaringen uit het verleden van de eerste generatie gepresenteerd worden door de tweede en derde generatie.

Documentaires

In *Een zoon van Porto* (2011)¹³ gaat de negentienjarige Bendja samen met zijn vader naar Porto, een dorpje op het eiland Saparua dat onderdeel is van de Molukken. Zijn opa heeft daar gewoond en ondanks het feit dat Bendja er nooit is geweest, heeft hij altijd 'de drang gehad om op zoek te gaan naar [z]ijn roots' (Jansen en Verhaagen 2011).¹⁴ Op deze manier gaat hij, deel uitmakend van de derde generatie, op zoek naar zijn achtergrond.

Dit is een herkenbare situatie. Zoals Bendja en zijn vader de plek bezoeken die in de familiegeschiedenis van belang is geweest, zijn Marleen en ik in de voetsporen van haar ouders, mijn opa en oma, getreden, zowel in Nederland als in Jakarta. Niet alleen Marleen, maar ook ik ben op deze manier op zoek gegaan naar een periode uit het verleden van mijn familie. Beide situaties zijn zowel een tweede als een derde generatie onderzoek. Daarnaast is in de documentaire te zien dat ook Bendja met zijn vader door middel van objecten in de originele koffer van zijn opa, informatie over zijn opa en zijn positie in het KNIL vergaart (ibid.).¹⁵

¹³ <http://www.youtube.com/watch?v=z6ODKXhAC0k> (geraadpleegd op 14 april 2012)

¹⁴ 02:47

¹⁵ 02:54

De Schattenberg (2008) is een documentaire van Monique Verhoeckx over haar moeder en diens familie die in De Schattenberg werden opgevangen na de overtocht vanuit Indonesië. Zij bezoeken de plek en vertellen over de busreis vanuit de Rotterdamse haven naar het opvangkamp en de situatie waarin zij daar terecht kwamen. Verhoeckx combineert de beelden van nu met archiefbeelden waardoor zij het verleden levendiger maakt. Door middel van deze documentaire doet zij kennis op over een belangrijke en ingrijpende periode uit het leven van haar moeder, maar ook verspreidt zij deze kennis.

In de eerste plaats is de situatie vergelijkbaar met die van Marleen omdat ook zij het voormalig kamp De Schattenberg heeft bezocht. Ondanks dat de barakken er niet meer staan kon Marleen zich een voorstelling maken van de situatie, zoals die in *De Schattenberg* werd geschetst. Daarnaast is het verhaal van het resultaat van de zoektocht, de documentaire, deels vergelijkbaar met het resultaat dat voortkomt uit onze zoektocht, vooral door het gebruik van archiefmateriaal. Waar Verhoeckx archiefbeelden van verschillende instituten inzet, gebruik ik echter foto's uit het eigen archief van Marleen.

Boeken

Boeken zijn veel voorkomende resultaten van zoektochten naar een familieverleden, maar ook om informatie over te dragen aan kinderen of kleinkinderen. Twee voorbeelden hiervan zijn: *De overkant: [Een zoektocht. Boek met CD en DVD]* (2009) van Ernst Jansz en *Terra incognita: Indische schetsen van vader tot zoon* (2011) van Ruud Lapré.

In *De overkant* vertelt Jansz aan de hand van een (ogenschijnlijk) fictief verhaal zijn geschiedenis en dat van zijn beide ouders. Brieven, interview en zijn eigen reisverslag smelt hij samen. Op de achterkant van het boek staat: 'De reis zou de aanzet worden tot De Overkant, de zoektocht naar de geschiedenis van de vader, de wereld waarin hij leefde.' Jansz is naar Indonesië geweest om zijn eigen zoektocht te beginnen en de informatie uit de brieven te kunnen plaatsen in de tijd, net als Marleen. De brieven zijn ook voor hem een belangrijke bron van informatie geweest.

In *Terra incognita* vertelt Lapré zijn levensgeschiedenis aan zijn zoon die in coma ligt. Ook het verhaal van zijn eigen vader die in Indië is opgegroeid komt hierin voor, die Lapré zijn verhaal in briefvorm heeft toevertrouwd. De vader van Lapré heeft, buiten de brieven om, nooit over Indië gesproken. In dit geval is er vooral sprake van het doorgeven van kennis over en persoonlijke herinneringen aan Indië aan volgende generaties. Zoals ik eerder aangaf in de paragraaf over Indisch zwijgen, waarin ik refereer naar de boekpresentatie van Lapré, komt het aspect van het verzwijgen van het verleden in dit geval duidelijk naar voren.

Artikel

In het Indische maandblad *Moesson* (2012 (10): 20-25) staat het artikel "'Now you are happy': Jerney Zwart in het land van haar grootvader' van de 25-jarige Jerney Zwart. Zij maakt deel uit van de derde generatie en heeft negen weken bij haar Indonesische familie in Jakarta doorgebracht om meer over de geschiedenis van haar grootouders te leren. In *Moesson* deelt zij een aantal dagboekfragmenten met de lezers. Ook zij is, net als ik, geïnteresseerd in haar Indische achtergrond, schrijft over haar reis en zoektocht en maakt daar een documentaire over.

Tentoonstelling

In de tentoonstelling *Aanpassen!*¹⁶ van stichting Nasi Idjo wordt onderscheid gemaakt in drie deelprojecten: de eerste, tweede en derde generatie van de Indische gemeenschap in Nederland. Van de eerste generatie zijn treffende citaten en portretfoto's op groot doek afgedrukt; interviews met de tweede generatie, opgedeeld in onderwerpen, zijn te bekijken op televisieschermen; en de zogenaamde *In'do Boxes* die de derde generatie op haar eigen manier mocht invullen, staan centraal opgesteld. Van de volledige interviews met de eerste generatie is het gelijknamige boek *Aanpassen!* (2010) samengesteld, en de interviews met de tweede generatie zijn op een DVD geplaatst. Het doel van stichting Nasi Idjo met het project is aanzetten tot dialoog, waarbij de eerste generatie vertelt, de tweede generatie aan het denken wordt gezet over haar Indische identiteit en de derde generatie wellicht vragen gaat stellen over wat Indisch zijn voor haar betekent. Op deze manier spreekt de tentoonstellingen alle drie de generaties aan die van elkaar kunnen leren. Ik zie dit project ook als een zoektocht van Vaya Nijhof en Iris Cousijnsen van Nasi Idjo zelf, die door middel van dit project hun eigen kennis over de collectieve Indische geschiedenis toepassen maar vooral uitbreiden.

Voorstellingen

Merantau - op eigen kracht¹⁷ wordt onder andere opgevoerd in voormalige woonoorden waar de Molukkers werden geplaatst na hun aankomst in Nederland, zoals voormalig

¹⁶ <http://www.vijfeeuwenmigratie.nl/term/Aanpassen!#31588-inhetkort> (geraadpleegd 26 mei 2012)

¹⁷ <http://www.youtube.com/watch?v=k4blzIVyRu4> (geraadpleegd 26 mei 2012)

kamp Vught en voormalig kamp De Schattenberg. De eerste en tweede generatie van de familie die de voorstelling opvoert, hebben in De Schattenberg hebben gewoond. Het zijn geen acteurs, maar de familieleden vertellen anekdotes en delen herinneringen met behulp van archiefbeelden, muziek en foto's. Zo schetsen zij een duidelijk beeld van hun leven in De Schattenberg, terwijl de derde - en zelfs vierde generatie aan het publiek vertellen hoe zij met hun Molukse identiteit bezig zijn. Uit deze voorstelling wordt duidelijk dat het verleden nog steeds leeft in het heden en dat de familie haar geschiedenisverhaal wil delen met lotgenoten maar ook met mensen die weinig tot niets van de geschiedenis van Molukkers en Indische Nederlanders in Nederland weten.

In zijn theatervoorstelling "Daar Werd Wat Groots Verricht"¹⁸ vertelt Diederik van Vleuten het verhaal van zijn oudoom Jan. Hij behoort echter niet tot de Indische gemeenschap in Nederland, maar aangezien hij wel intensief onderzoek gedaan heeft naar de geschiedenis van zijn oudoom, die als jonge Nederlandse planter de oorlog in Indië heeft meegemaakt, wil ik hem toch noemen. Van Vleuten ontsluit een familiearchief vol fotoalbums, memoires en dagboeken, aan de hand waarvan hij de voorstelling heeft samengesteld. Hij presenteert delen van dit archief aan het publiek. Zijn zoektocht naar zijn familiegeschiedenis, dat min of meer toevalligerwijs op zijn pad kwam, heeft geresulteerd in deze constant uitverkochte theatervoorstelling. De overeenkomst met Marleen haar zoektocht is in dit geval dat zowel van Vleuten als Marleen het onderzoek verricht heeft aan de hand van eigen archiefmateriaal.

Reiskoffer workshop

Tenslotte is er de workshop "Reiskoffers van Nederlands-Indië" van Shelly Lapré.¹⁹ In deze workshop kunnen mensen de reiskoffer van, in de meeste gevallen, hun ouders bekleden met doeken, beplakken met foto's, brieven en andere documenten en de *batik*²⁰ techniek toepassen. Het feit dat deze reiskoffer workshop bestaat, bevestigt het belang van de koffer in de Indische gemeenschap. Shelly wist bij het oprichten van de workshop dat veel mensen een koffer van hun ouders in huis hebben, hetgeen bevestigd wordt in de grote belangstelling voor de workshop. De workshop op zich is geen resultaat van een

¹⁸ <http://www.youtube.com/watch?v=wA3IfzC4pi8> (geraadpleegd 26 mei 2012)

¹⁹ <http://www.shellylapre.nl/workshops.html> (geraadpleegd op 23 juni 2012)

²⁰ Batik is een traditionele decoratietechniek waarbij bepaalde patronen met vloeibare was op de gewenste ondergrond worden aangebracht. In de workshop gaat de cursist met gekleurde inkt over de eigen gemaakte batiktekeningen heen waardoor de patronen zichtbaar blijven.

zoektocht, maar voor Marleen is het een manier geweest om de foto's, brieven en documenten die in haar onderzoek van belang zijn geweest, samen te laten smelten met de koffer, die samen het verhaal van haar ouders' verleden vertellen (zie bijlagen afbeelding 5.1 en 5.2). Tijdens de workshop zei zij, nadat ze had verteld hoe haar moeder was overleden: 'zo zijn alle verhalen daar gebleven, daarom is dit voor mij belangrijk.' Marleen heeft, door aan de workshop deel te nemen, voor zichzelf een tastbare herinnering gecreëerd, dat tegelijkertijd een concreet resultaat is van haar onderzoek.

Gedurende de workshop viel het mij op dat de inhoud van deze scriptie daarin samenkwam. Er werd gesproken over de collectieve geschiedenis en de positie van de ouders van Marleen daarbinnen. Tijdens het beplakken van de bodem van de koffer met brieven en foto's, kwamen de komst naar Nederland en De Schattenberg ter sprake. Wanneer Marleen vertelde over het plotselinge overlijden van haar moeder, was haar frustratie voelbaar over het feit dat haar moeder overleed op het moment dat zij juist verwachtte dat de verhalen zouden komen. Het zwijgen van haar moeder kwam zodoende gedurende de workshop steeds terug. Doordat Marleen dagen voor de workshop al met de foto's bezig was, die uitgezocht, gesorteerd, gekopieerd en in de koffer geplaatst moesten worden, werden verhalen naar aanleiding van de foto's opgewekt en aangevuld door vragen die Shelly tijdens de workshop stelde. De orale geschiedenis werd zodoende uitgewisseld, bediscussieerd en doorgegeven. Op deze manier doet het materialistische aspect van de uiteindelijke koffer, als resultaat van de workshop, niet onder voor de inhoudelijke informatie van de foto's en brieven die gebruikt zijn. De positionering en de samenstelling van de archiefmaterialen, in combinatie met Indonesische doeken en traditionele decoratietechnieken, geven weer welke foto's en documenten Marleen belangrijk acht en welke plek zij die geeft in haar herinnering aan haar ouders.

Wat bovenstaande zoektochten van de tweede en derde generatie en de manieren van generatieoverdracht met elkaar verbindt, is dat deze generaties het verleden van hun ouders of grootouders willen ontdekken, en daarmee de kennis over hun eigen achtergrond vergroten. Foto's, brieven, persoonlijke herdenkingsplekken en andere vormen van representaties van het verleden, hebben in deze zoektochten het resultaat of de uitkomst van het onderzoek gevormd en bepaald. De eerste en tweede generatie delen in het geval van bovenstaande voorbeelden hun ervaringen, herinneringen en soms hun leed met de generatie na hen, dat vervolgens weer doorgegeven wordt aan de volgende generatie en gezien, gelezen of aanschouwd kan worden door wie dan ook. Op deze manieren wordt het lang verzwegen verleden van de eerste generatie opengesteld voor iedereen die erin geïnteresseerd is en wordt het zwijgen doorbroken.

Tegelijkertijd zijn deze verschillende vormen samen, uitingen van de Indische gemeenschap om hun "Indisch zijn" te benadrukken en daarmee als collectieve eenheid naar buiten te treden. Samen met bijvoorbeeld (jongeren)organisaties zoals Indisch3.0 en Hoezo Indo, die de derde generatie centraal zetten en jaarlijkse evenementen als de Tong Tong Fair (dat in 1959 als Pasar Malam Tong-Tong begon) en INDOmania, die aspecten uit de Aziatische of Indonesische cultuur uitlichten, maken deze voorbeelden de Indische gemeenschap tot een hechte eenheid. Hierbij speelt het verleden van Indië steeds weer een rol. Blijkbaar is het Indische verleden onlosmakelijk verbonden met het heden en met de manier waarop de Indische gemeenschap in Nederland zich manifesteert.

Samenvatting en conclusie

Om de vraag "Hoe worden verzwegen gebeurtenissen en ervaringen uit het verleden van de eerste generatie Indische Nederlanders en Indonesiërs in Nederland onderzocht en gepresenteerd door de tweede en derde generatie?" te kunnen beantwoorden, is het noodzakelijk om eerst deze verzwegen gebeurtenissen en ervaringen uiteen te zetten. Niet waarover werd gezegd, daar heb ik mij in mijn scriptie niet op gericht, maar de achtergrond en context van het zwijgen.

De Indische migranten kwamen veelal (onbewust) getraumatiseerd naar Nederland. In Indonesië waren zij geïnterneerd geweest in Japanse kampen, hadden zij gewelddadige praktijken van nationalistische vrijheidsstrijders ondervonden of aanschouwd, of hadden zij op andere manieren ervaren er niet meer welkom te zijn. Noodgedwongen vertrokken zij uit het land waar hun voorouders, familie en zijzelf waren opgegroeid, met een beperkte hoeveelheid bagage per boot richting Nederland. Daar werden ze opgevangen in contractpensions, hotels of voormalige doorgangskampen. De hoge verwachtingen van Nederland werden niet vervuld en de manier waarop ze behuisd werden viel tegen. Voor velen van hen voelde het niet als een warm welkom, maar ondanks dat zij zich niet thuis voelden, wilden zij zich zo snel mogelijk aanpassen aan het Nederlandse beschavingsideaal. Ze wilden niet opvallen, maar ook meenden zij dat ze het verleden beter achter zich konden laten en zich moesten richten op de toekomst van hun kinderen en andere familieleden. Zodoende verzwegen ze dit verleden om hun kinderen niet te belasten met verhalen over Indië, omdat ze het "nut" er niet van inzagen, of omdat ze niet over wilden of konden terug kijken naar het verleden. Het onderdrukken en stilzwijgen van oorlogsgelateerde gebeurtenissen kan enerzijds de oorzaak van het trauma gevormd hebben, maar ook kan het als een gevolg van het trauma van oorlog en migratie worden gezien. Vragen van kinderen werden vaak niet of kortaf beantwoord, waardoor de kinderen op den duur stopten met vragen. Het direct aanpassen aan het Nederlandse beschavingsideaal en het daarmee samenhangende Indisch zwijgen van de eerste generatie, zie ik om die reden als oorzaken van de beperkte kennis van de tweede en derde generatie. Echter, deze tweede en derde generatie wilden meer te weten komen over het verleden van hun ouders of grootouders door zelf op zoek te gaan naar dit verleden. Ook speelt belangstelling voor de eigen achtergrond een rol. De beperkte kennis en nieuwsgierigheid naar de eigen *roots* vormen zodoende de aanleiding van onderzoeken en zoektochten van de tweede en derde generatie. Het uitbreiden van hun kennis gaat gepaard met de motivatie om "het" verhaal van de eerste generatie door te geven en de herinneringen "in leven te houden."

Er is geen eenduidig antwoord op de vraag. Verzwegen gebeurtenissen en ervaringen uit het verleden van de eerste generatie Indische Nederlanders en Indonesiërs in Nederland worden, zo blijkt uit het laatste hoofdstuk, op zeer uiteenlopende manieren onderzocht en de resultaten van de onderzoeken worden in verschillende vormen gepresenteerd door de tweede en derde generatie. De persoon die het onderzoek of de zoektocht in gang zet heeft een bepaalde voorkeur voor de manier van onderzoeken; bijvoorbeeld het bestuderen en analyseren van het eigen archiefmateriaal zoals Marleen ook heeft gedaan. Het bezoeken van plekken die in het verleden van hun ouders of grootouders van belang zijn geweest in en van invloed zijn geweest op hun leven is een andere manier, of mensen van de eerste generatie interviewen om een beeld te krijgen van de historische context en zo de situatie te kunnen schetsen waarin hun ouders of grootouders zich bevonden. Vaak worden bovenstaande manieren gecombineerd om een zo compleet mogelijk onderzoek te verrichten. De manier van presenteren wordt op de manier van onderzoeken aangepast en sluit aan bij de voorkeur van degene die de zoektocht heeft volbracht. Dit kan in documentaire- of boekvorm zijn, maar ook als tentoonstelling of voorstelling, die wellicht een ander publiek trekken, maar hetzelfde doel kunnen hebben; namelijk het doorgeven van de kennis over het verleden van de eerste generatie aan volgende generaties en andere geïnteresseerden. De verhalen van de documentaire, het boek, de tentoonstelling of de voorstelling zijn individuele verhalen waarin op een individuele geschiedenis wordt ingegaan, maar samen vormen deze resultaten van zoektochten de collectieve geschiedenis van Indische Nederlanders in Nederland en worden de verhalen van de eerste generatie doorgegeven en herinnerd. De Indische gemeenschap in Nederland manifesteert zich door middel van deze creatieve uitingen van identiteit en achtergrond als collectieve eenheid, waarbij "het" Indische verleden hetgeen is dat hen met elkaar verbindt. De koffer is hierin een terugkerend historisch object dat een groot deel van de Indische Nederlanders in haar bezit heeft en in relatie tot dit verleden wordt gezien. De koffer is als het ware een representatie van het vertrek uit Indië en is daardoor onlosmakelijk met het verleden verbonden.

Ik ben benieuwd welke rol Marleen haar zoektocht, waarin de koffer van haar ouders centraal staat, zal gaan spelen binnen de collectieve geschiedenis. Haar doel om het verhaal van haar ouders door te geven aan de volgende generatie is in elk geval geslaagd.

Nawoord

Dit onderzoek heeft mij behalve kennis over de verschillende generaties van de Indische gemeenschap in Nederland en hun uiteenlopende vormen van belangstelling voor hun achtergrond, ook informatie over mijn grootouders opgeleverd. Naast een academisch en maatschappelijk onderzoek is het ook een persoonlijke zoektocht geweest die mij naar het verleden van mijn opa en oma heeft gebracht, en daarmee naar mijn familiegeschiedenis. Om die reden kan ik mijzelf tussen de andere zoektochten uit het laatste hoofdstuk plaatsen. Ik hoop hiermee andere generatiegenoten te stimuleren om op zoek te gaan naar gebeurtenissen die in het verleden hun familie hebben gevormd tot wat zij nu is. Misschien zijn deze gebeurtenissen indirect aanwezig en hebben zij invloed (gehad) op de familie, maar zij kunnen expliciet gemaakt worden door het verleden niet te laten verstoffen op zolder, maar bespreekbaar te maken.

Referentielijst

Aeckerlin, Tjaal

2008 *Tanda Mata 1: Indische vertellingen fan toen froeher*. Amsterdam: KIT Publishers.

Chirkov, Valery, Maarten Vansteenkiste, Ran Tao en Martin Lynch

2007 'The role of self-determined motivation and goals for study abroad in the adaptation of international students'. *International Journal of Intercultural Relations* 31: 199–222.

Cousijnsen, Iris en Vaya Nijhof

2010 *Aanpassen!: Een aanzet tot dialoog tussen drie generaties Indische Nederlanders in interview, object en film*. Amsterdam: KIT Publishers.

Dragojlovic, Ana

2011 'Did You Know My Father? The Zone of Unspeakability as Postcolonial Legacy'. *Australian Feminist Studies* 26(69): 319-334.

Edwards, Elizabeth

2002 'Material Beings: Objecthood and Ethnographic Photographs'. *Visual Studies* 17(1): 67-75.

2008 'Photographs, Orality and History'. In: Elizabeth Edwards en Kaushik Bhaumik (red.), *Visual Sense: a Cultural Reader*. Oxford: Berg, pp. 241-248.

Graaf de, Fransjoris (Producent), en Verhoeckx, Monique (Regisseur)

2006 *De Schattenberg* [DVD]. Nederland: Studio Mekaniek.

Hirsch, Marianne

1997 *Family Frames: Photography, Narrative, and Postmemory*. Cambridge: Harvard University Press.

Jansen, John Albert (Producent), en Verhaagen, Annelotte (Regisseur)

2011 *Een zoon van Porto* [DVD]. Nederland: Oogland Film Productions.

Larsen R. en S. Nolen-Hoeksema

2008 *Psychology: Personality, Abnormal and Health Psychology*. USA: McGraw-Hill.

Leeuwen van, Lizzy

2008 *Ons Indisch erfgoed: Zestig jaar strijd om cultuur en identiteit*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

2010 'Het Indisch huis'. In: Madelon de Keizer en Marije Plomp (red.), *Een open zenuw: Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, pp. 275-282.

Oomen, Mar en Guido Abuys

2001 *Welkom in Holland! Indische Nederlanders in Kamp Westerbork, 1950-1951*. Hooghalen/Assen: Koninklijke van Gorcum B.V..

Stoel, Eveline

2010 *Asta's ogen: De levenskracht van een Indische familie*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.

Timmerije, Anneloes

2007 *Indisch zwijgen*. Amsterdam: Augustus.

Vleuten van, Diederik

2012 *Daar Werd Wat Groots Verricht: Een wordingsgeschiedenis* [DVD]. Nederland: BUNKER Theaterzaken.

VPRO (Producent)

2012 *De wraak van de tijger* [8]. In *Van Dis in Indonesië*. Hilversum, Nederland: VPRO.

Bijlagen

Afbeelding 1

Dit is de zee waarover de „Melchior-
Treib“ me naar Padang brachten me
bij jouw vandaan haalde.

Wanneer zou hij me weer bij je terug-
brengen om dan bij je te kunnen
blijven en dan voor goed?

Afbeelding 2

Afbeelding 3.1

Afbeelding 3.2

NPO
2.

Kort voor z'n berijding door
onze troepen werd dit oudje door T.M.I.-
soldaten de ogen uitgestoken.

Afbeelding 4

Afbeelding 5.1

Afbeelding 5.2

